

Debreceni Egyetem | 2014

ACTA AGRARIA DEBRECENIENSIS 61.

Agrártudományi Közlemények

Alapítva: 1966.

ACTA AGRARIA DEBRECENIENSIS

Főszerkesztő/Editor-in-chief: JÁVOR ANDRÁS

Szerkesztő Bizottság/Editorial Board

Baranyi Béla (gazdaság- és társadalomtörténet, regionális tudományok/economic and social history, regional sciences)
Berde Csaba (munka- és vezetéstudomány/labour and management science)
Blaskó Lajos (talajjavítás, talajvédelem/soil amelioration, soil preservation)
Dobránszki Judit (biotechnológia, genetika/biotechnology, genetics)
Fehér Alajos (vidékfejlesztés/rural development)
Gundel János (takarmányozás, állattenyésztés/nutrition, animal breeding)
Hodossi Sándor (kertészet/horticulture)
Holb Imre (növényvédelem/plant protection)
Jávor András (állattenyésztés, genetika/animal husbandry, genetics)
Kovács Béla (élelmiszertudomány/food sciences)
Loch Jakab (kémia/chemistry)
Mezőszentgyörgyi Dávid (vidékfejlesztés/rural development)
Nábrádi András (ökonómia/economy)
Nagy János (földhasználat/land use)
Pépó Péter (növénytermesztés/crop production)
Pető Károly (gyepgazdálkodás, vidékfejlesztés/grassland management, rural development)
Popp József (ökonómia/economy)
Tamás János (környezetvédelem, vízgazdálkodás/environmental protection, water management)

Nemzetközi Tudományos Tanácsadó Testület/International Scientific Advisory Board

Milan Demo, Nitra
Imre Dimény, Budapest
Frank Ellmer, Berlin
André Falisse, Gembloux
Peter Gregory, Reading
Pál Hajas, Róma
László Heszky, Gödöllő
Péter Horn, Kaposvár
Ruud Huirne, Wageningen
Josip Juracak, Zágráb
Ernst Kalm, Kiel
Zoltán Király, Budapest
Vlado Kovačević, Eszék
Edit Láng, Vácrátót
István Láng, Budapest
Miklós Neményi, Mosonmagyaróvár
János Papp, Budapest
János Schmidt, Mosonmagyaróvár
Johnson Stanley, Iowa, Ames
J. Rod Summerfield, Reading
Ferenc Szabó, Keszthely
László Varga, Gödöllő
György Várallyay, Budapest

TARTALOM

CONTENTS

	Oldal		Page
A városi szennyvíz öntözési célú felhasználása ukrán mezőgazdasági területeken: <i>Dyshlyuk, V. Ye.</i>	5	Utilization of urban sewage waters for irrigation of agricultural lands in Ukraine: <i>Dyshlyuk, V. Ye.</i>	5
Az átfutási idők elemzési módszerének alkalmazása 2007–2013 közti uniós társfinanszírozású programok közbeni értékelése során: Bulgária és Málta esete: <i>Mezősi Balázs</i>	9	Application of lead time analysis as a method in EU co-funded mid-term programme evaluations in 2007–2013: the case of Bulgaria and Malta: <i>Mezősi Balázs</i>	9
Az évelő cirok termesztéstechnológiai elemeinek fejlesztése: <i>Adamen, F. F. – Saplev, A. V. – Kudinov, S. V.</i>	15	Development of technology elements for growing of perennial sorghum: <i>Adamen, F. F. – Saplev, A. V. – Kudinov, S. V.</i>	15
Élelmiszerproblémák és megoldásaik: <i>Vlasov, V.</i>	19	Food problem and its solution: <i>Vlasov, V.</i>	19
A bio-üzemanyag szabályozás az USA-ban és az EU-ban: <i>Nagy Orsolya</i>	25	Biofuel regulations in the USA and the EU: <i>Nagy Orsolya</i>	25
Aerob biológiai hulladékkezelési módszerek vizsgálata, különös tekintettel a komposztálási folyamatra vonatkozóan: <i>Juhász Csaba – Hunyadi Gergely</i>	33	Analysis of aerobic biological waste treatment methods especially in the case of composting: <i>Juhász Csaba – Hunyadi Gergely</i>	33
A műtrágyázás és a csapadék változékonyságának hatása a kukorica ökofiziológiájára és produktívására: <i>Széles Adrienn – Nagy János</i>	39	Impact of fertilisation and the fluctuation of precipitation on the ecophysiological and production characteristics of maize: <i>Széles Adrienn – Nagy János</i>	39
A normalizált vegetációs index (NDVI) és a terméseredmények közötti összefüggések értékelése fűszerpaprika (<i>Capsicum annuum</i> L. var. <i>longum</i>) állományban: <i>Dobos Attila Csaba – Vig Róbert – Nagy János – Takácsné Hájos Mária</i>	45	Evaluation of the correlations between the normalized difference vegetation index (NDVI) and yield in a seasoning paprika (<i>Capsicum annuum</i> L. var. <i>longum</i>) stand: <i>Dobos Attila Csaba – Vig Róbert – Nagy János – Takácsné Hájos Mária</i>	45
A referencia párolgás becslő módszereinek érzékenységvizsgálata: <i>Dobos Attila Csaba – Rácz Csaba – Nagy János</i>	51	Sensitivity of methods for estimating reference evapotranspiration: <i>Dobos Attila Csaba – Rácz Csaba – Nagy János</i>	51
A regionális fejlődés társadalmi alapjai az Észak-alföldi régióban: <i>Nagy János – Harsányi Gergely – Jánosy Orsolya – Harsányi Endre – Nagy Orsolya</i>	57	The social basis of regional development in the North Great Plain Region: <i>Nagy János – Harsányi Gergely – Jánosy Orsolya – Harsányi Endre – Nagy Orsolya</i>	57
A spárga (<i>Asparagus officinalis</i> L.) termesztéstechnológiai paramétereinek alakulása különböző tápanyagellátási rendszerekben: <i>Zsombik László – Erdős Zsuzsa</i>	67	Change of cultivation parameters of asparagus (<i>Asparagus officinalis</i> L.) on different nutrient systems: <i>Zsombik László – Erdős Zsuzsa</i>	67
A vidékfejlesztés államháztartási forrásai és területi megoszlása: <i>Nagy János – Sinóros-Szabó Botond – Harsányi Gergely – Nagy Orsolya – Harsányi Endre</i>	73	Public finance resources and regional distribution of rural development: <i>Nagy János – Sinóros-Szabó Botond – Harsányi Gergely – Nagy Orsolya – Harsányi Endre</i>	73
A vidékiség értelmezése és a földhasználat helyzete Magyarországon: <i>Harsányi Endre – Fejér Péter István – Kutasiné Nagy Irén – Rátonyi Tamás</i>	79	Interpretation of rurality and the situation of land use in Hungary: <i>Harsányi Endre – Fejér Péter István – Kutasiné Nagy Irén – Rátonyi Tamás</i>	79
Az oktatás, a kultúra és a kutatás-fejlesztés hatásai Hajdú-Bihar megyében: <i>Nagy János – Harsányi Gergely – Jánosy Orsolya – Harsányi Endre – Nagy Orsolya</i>	87	The effects of education, culture, research and development in Hajdú-Bihar county: <i>Nagy János – Harsányi Gergely – Jánosy Orsolya – Harsányi Endre – Nagy Orsolya</i>	87
Az önszabályozás és a piaci mechanizmus szerepe a felsőoktatásban: <i>Lőrincz Mónika</i>	91	The role of self regulation and market mechanisms in tertiary education: <i>Lőrincz Mónika</i>	91

Az önszabályozás és a piaci mechanizmus szerepe a felsőoktatásban

Lőrincz Mónika

Miskolci Egyetem Egészségügyi Kar, Miskolc
lorincz.monika@gmail.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A felsőoktatás társadalmi funkciói a gazdasági környezet átalakulásával jelentős változásokon mentek keresztül az elmúlt több mint két évtizedben. A rendszerváltást követő tíz évben több mint háromszorosára nőtt a felsőoktatásban tanulók száma. Az egyéni érdekek, a társadalmi szükségletek és a gazdaság igényei eltérő elvárásokat támasztanak az ágazat teljesítményével szemben. A felsőoktatási intézményrendszer strukturális átalakításának igényei összefüggésben vannak a társadalmi és gazdasági folyamatok fejlődésével. Az ágazat működését meghatározó jogi szabályozási környezet változását ezek a tényezők indukálják, amelyek érintik az állami szereplők autonóm karaktereit is. A felsőoktatás sajátos piaci környezettel rendelkezik, annak minden érintett szereplője – keresleti és kínálati oldal egyaránt – az önszabályozási mechanizmus érvényesítésére törekszik.

Kulcsszavak: autonómia, felsőoktatás, piaci mechanizmus, versenyképesség

SUMMARY

The social functions of tertiary education have gone through considerable changes with the transformation of economic environment in the more than two past decades. In the decade after the political transformation the number of students in the tertiary education increased more than threefold. Personal interests, social needs and the demands of the society lay different claims to the performance of this sector. The needs for structural transformation of the tertiary education system are connected with the development of social and economic processes. The changes of legal regulations determining the operation of the sector are induced by these factors, which refer to the autonomic characters of the public participants. Tertiary education possesses a specific market environment each of whose characters – both the supply and demand sides – strive for the enforcement of self-regulatory mechanisms.

Keywords: autonomy, tertiary education, market mechanisms, competitiveness

BEVEZETÉS

Az elmúlt több mint két évtizedben a társadalmi és gazdasági folyamatokban végbement változások és átalakulások, a tágabban értelmezett külső környezeti tényezők és nem utolsósorban a globalizáció hatására, az állami szerepvállalás újradefiniálásával rendszerint új értelmezést kap a felsőoktatási intézmények autonómiája, azaz az önszabályozáshoz való joguk szabadságának fokmérője. Értelmezését és megközelítését rendszerint az adott kor társadalmi, gazdasági és politikai berendezkedései és viszonyai határozzák meg, ennek megfelelően az autonómia kérdésköre csupán egy adott időszakra kerül szabályozásra, majd a környezeti tényezők változásának hatására újraszabályozásra.

A rendszerváltást követő társadalmi és gazdasági folyamatok hatására robbanásszerűen megnövekedett a felsőoktatás iránti kereslet. Az ágazatban jelentős hangsúlyeltolódás történt a minőségi kritériumok irányából a mennyiségi kritériumok irányába. A társadalom részéről megnövekedett igényekhez igazodott a felsőoktatás kínálata képzési szerkezetében és hallgatói létszámában egyaránt. A keresleti oldal egyre éleződő versenyt generált a felsőoktatási intézmények között. A verseny piaci sajátosság, jelen esetben a keresleti oldalon a fogyasztói társadalom, a kínálati oldalon az állam és intézményei állnak. A piac alapvető feladata, hogy kapcsolatot teremtsen a kereslet és a kínálat között, összehangolja a társadalom szükségleteit és a „termelést”, megteremtse a gazdasági egyensúlyt. Ahol verseny van, ott piaci mechanizmusok is működnek, a piac önszabályozó volta a keresletet és a kínálatot át-

menetileg kiegyenlíti. A tanulmány azt próbálja megvilágítani, hogy a felsőoktatás piacán a keresleti és a kínálati oldal szereplői valóban piaci szereplők-e, mi szabályozza ezt a piacot, működik-e a piac önszabályozó mechanizmusa. A kínálati oldal önszabályozási jogának adott időszakonként történő átstrukturálásával hogyan változnak az autonóm karakterek és az azzal járó jogosultságok.

Választ keres továbbá arra a kérdésre is, hogy az önszabályozásért folytatott küzdelemben ki vagy mi szabályoz valójában?

ANYAG ÉS MÓDSZER

A felsőoktatást piacként értelmezve többnyire lényeges cél volt a piac önszabályozó volta és az autonómia, mint az önszabályozáshoz való jog közötti lehetséges összefüggéseknek a vizsgálata. A piac keresleti és kínálati oldalát tanulmányozva felmerült a kérdés, hogy ezen a speciális érzékenységgel rendelkező területen hogyan viszonyulnak egymáshoz és mennyire szoros a kapcsolat a piac önszabályozó tulajdonsága, a fogyasztói igények, a gazdaság és a munkaerőpiac igényei, továbbá a kínálati oldalon az állam és a felsőoktatási intézmények önszabályozási mechanizmusai között. Az elemzés alkalmazott módszerét tekintve, a feltételezett összefüggések és kölcsönhatások vizsgálatára ezúttal szakirodalmi feldolgozással és személyes tapasztalatok felhasználásával kerül sor.

Megválaszolandó kérdésként merült fel többek között az is, hogy az állam direkt és indirekt eszközökkel – piaci beavatkozással – hozzá tudja-e igazítani a ke-

resletet a kínálathoz. Tekintettel arra, hogy minden érintett szereplő, – mind a keresleti, mind pedig a kínálati oldal – és maga a piac is önmagát szabályozza, cél volt annak feltárása, hogy az olykor egymástól függetlenül működő önszabályozási mechanizmusok között van-e összefüggés, illetve hogyan viszonyulnak egymáshoz.

A tanulmány adatelemzés segítségével és szakirodalmi feldolgozással igyekszik rávilágítani a felsőoktatás eltömegesedésének hazai és nemzetközi előzményeire és hatásaira, a társadalmi és gazdasági folyamatokkal való összefüggéseire, a piaci értékítélet és a minőségi ismérvek közötti kapcsolat hiányára is. A téma aktualitásából adódóan pedig, a vonatkozó törvények értelmezésével a tanulmány megkísérli áttekinteni az autonómia újraértelmezésére és újraelosztására ható lehetséges tényezőket is. Az autonómikus karakterek hazai és nemzetközi értelmezéséhez, az autonómia működtetési hatékonysággal és forrásképzési potenciállal való kölcsönhatásainak feltárásához a vizsgálat alapjául szekunder kutatási módszerek és benchmark adatok nyújtottak segítséget.

EREDMÉNYEK

A felsőoktatás piacosodásának nemzetközi okai és hatásai

A második világháborút követő időszakban, robbanásszerűen megnövekedett a felsőoktatás iránti kereslet, ami már a '60-as évekre az intézmények eltömegesedését eredményezte Európában és szerte a világon egyaránt. A tradicionális egyetemek nem tudták befogadni a jelentkezők tömegét. Philip H. Coombs (1971) 'Az oktatás világválsága' című könyvében a probléma fő okaként azt jelölte meg, hogy a háborút követően, az oktatás iránt megnövekedett kereslet nem igazodott a gazdaság elvárásaihoz, sokszorosan felülmúlta a rendelkezésre álló állami forrásokat. Az államok ugyanakkor nem tudták kezelni a megnövekedett keresletet.

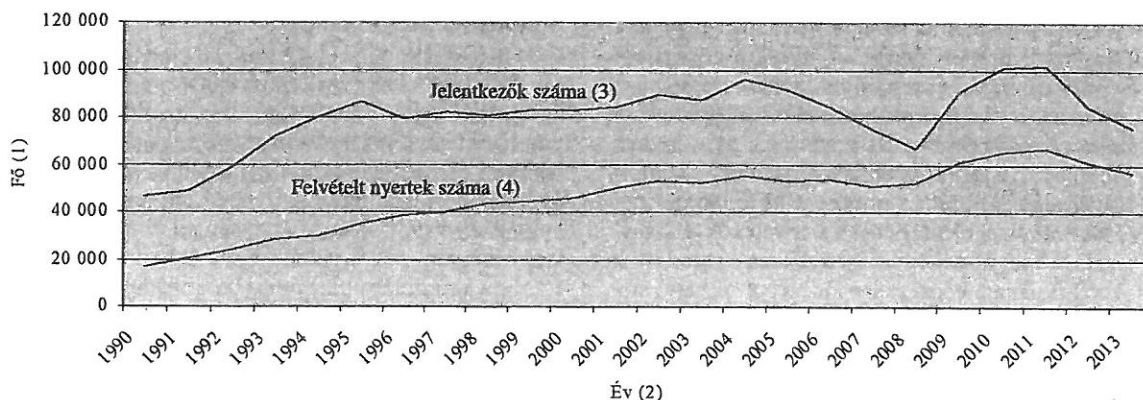
Ezek a folyamatok diáklázadásokhoz, felsőoktatási reformkísérletekhez, magánintézmények kialakulásához vezettek.

Az egyes országok társadalmi, gazdasági fejlődésével és a globalizáció kibontakozásával tovább növekedett a felsőoktatás iránti kereslet. A fejlett országokban nem az állam generálja a keresletet, inkább igyekszik visszafogni azt. Azokban az országokban, ahol az állam a felfokozott kereslet ellenére nem fejlesztette a felsőoktatást, ott a magánszféra vette át a kínálati oldal biztosítását. Ennek eredményeként Japánban például az egyetemisták több mint 70%-a magánintézményekben folytatja tanulmányait.

A magyarországi tendenciák alakulását illetően, a rendszerváltást követően Magyarországon is felerősödött a felsőoktatás tömegessé válásának folyamata. A rendszerváltást követő tíz évben több mint háromszorosára nőtt a felsőoktatásban tanulók száma (1. ábra) és átstrukturálódott az elsőévesek korosztály szerinti összetétele is. Ennek hátterében a '90-es évek elején követően megindult társadalmi és gazdasági folyamatok által generált változások állnak. Ezek egyike a végzettséggel összefüggő kereseti arányok jelentős eltolódása volt. A rendszerváltást követően ugyanis átalakult a munkaerőpiac értékítélete, a felsőfokú végzettség felértékelődött, a szakmai tapasztalat és a gyakorlatban eltöltött idő pedig leértékelődött (Semjén, 2001). Ennek hatására a felsőoktatás egyéni megtérülési rátái rendkívül nagymértékű növekedést mutattak (2. ábra).

A felsőoktatásnak szakképzett munkaerőt kellene biztosítania a gazdaság számára, ám a kereslet eltéríti küldetésétől a kínálati oldalt. Ennek következtében a fejlett országokban a felsőoktatás nem a gazdaság, hanem a fogyasztói társadalom igényeihez igazodik. Ezeknek a folyamatoknak a hatására megindult a felsőoktatás társadalmi funkcióinak az átalakulása is. Az ágazatban jelentős hangsúlyeltolódás történt a minőségi kritériumok irányából a mennyiségi kritériumok irányába (3. ábra).

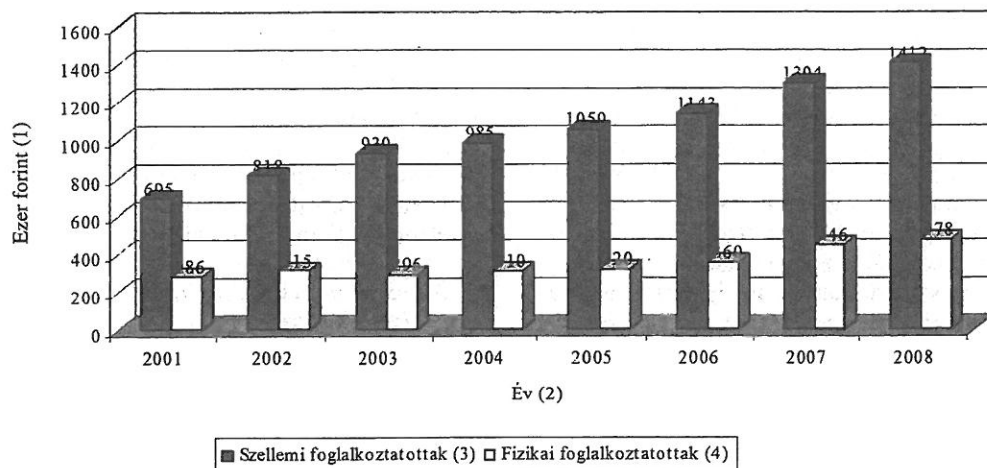
1. ábra: Egyetemek, főiskolák nappali képzésére jelentkeztettek és felvettek száma Magyarországon (1990–2013)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2014) adatok alapján saját szerkesztés

Figure 1: Number of candidates and admitted for full-time university and college training in Hungary (1990–2013)
 Person(1), Year(2), Number of candidates(3), The number admitted(4), Source: own edition by KSH (2014) data

2. ábra: A szellemi és fizikai foglalkoztatottak éves adó- és járulékfizetésének alakulása Magyarországon (2001–2008)

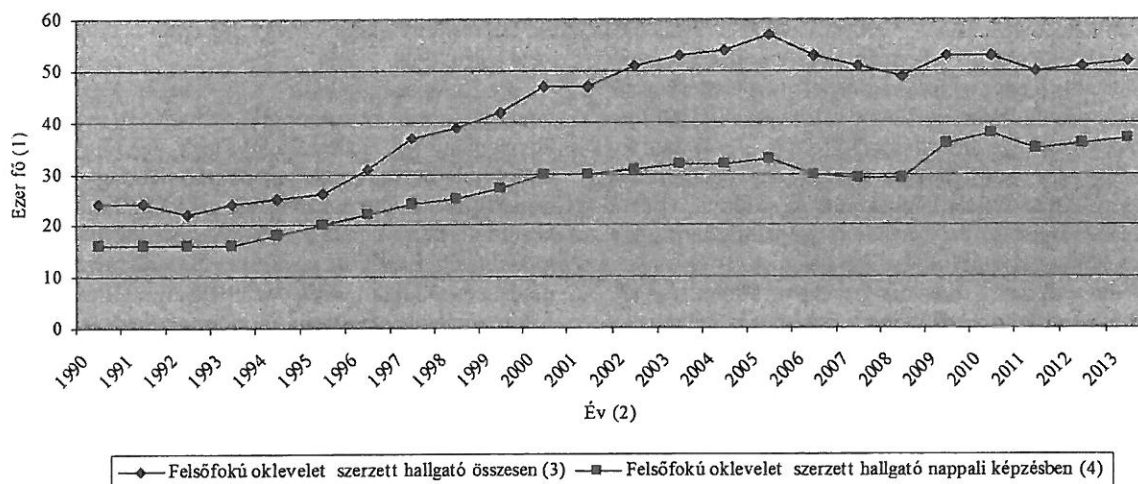

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2009) adatok alapján saját szerkesztés

Figure 2: Annual taxes and contributions of intellectual and manual employees in Hungary (2001–2008)

Thousand HUF(1), Year(2) Intellectual employees(3), Manual employees(4), Source: own edition by KSH (2009) data

3. ábra: Felsőfokú oklevelet szerzett hallgatók száma Magyarországon (1990–2013)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2014) adatok alapján saját szerkesztés

Figure 3: Number of students getting higher grades in Hungary (1990–2013)

Thousand persons(1), Year(2), Number of students getting higher grades(3), Number of students getting higher grades, full-time students(4), Source: own edition by KSH (2014) data

A társadalom részéről megnövekedett igényekhez igazodott a felsőoktatás kínálata képzési szerkezetében és hallgatói létszámában egyaránt. A keresleti oldal egyre éleződő versenyt generált a felsőoktatási intézmények között. A verseny, piaci sajátosság, jelen esetben a keresleti oldalon a fogyasztói társadalom, a kínálati oldalon az állam és intézményei állnak. Ahol verseny van, ott piaci mechanizmusok is működnek, a piac önszabályozó volta a keresletet és a kínálatot átmenetileg kiegyenlíti. Mint arra Philip H. Coombs (1971) a '60-as évek végén rávilágított, a megnövekedett kereslet nem igazodik a gazdaság elvárásaihoz. Ez a megállapítása továbbra is helyt álló, ugyanis a keresletet nem sikerült a gazdaság és a munkaerőpiac igényeihez igazítani. A felsőoktatásra elsősorban a társadalmi és gazdasági környezet, a demográfiai hely-

zet, valamint az állam szerepvállalása és a jogi szabályozás hat. Az állam – némileg ellentmondó módon – irányítja, szabályozza és ellenőrzi az ágazatot, megrendelő finanszírozóként pedig bizonyos korlátot szab a keresletnek (ÁSZ, 2009).

A kialakult folyamat súlyos következménye lett, hogy általában véve és Magyarországon is, a tömeges képzés már nem nyújt olyan tudást, mint korábban. Egyes kritikák szerint tudás helyett diplomát kapnak a hallgatók. Maga a társadalom is ellentmondásos igényeket és elvárásokat támaszt a diplomásokkal szemben. A fejlett országokban a képzési kínálat és a képzési szintek is a fogyasztói társadalom igényeihez igazodnak. A társadalom értékítéletén múlik, hogy milyen képességeket, készségeket és ismereteket preferál. Lukács (2002) több mint egy évtized elteltével is helyt-

állónak bizonyuló korábbi megállapításait idézve a piaccá vált felsőoktatásban a piaci értékítélet érvényesül, a piacról pedig a piaci elveket nem lehet kirekeszteni.

Az autonómia újraértelmezésére és újraelosztására ható tényezők

A piaci szemléletmód változásokat generált a felsőoktatási ágazat valamennyi területén, az intézmények autonómiáját pedig új megvilágításba helyezte. Az állam szerepét is újradefiniálta, amely célzott beavatkozással segítheti elő az intézmények és az ágazat versenyképességét, bizonyos területeket pedig protekcionista eszközökkel védheti meg a piaci hatásoktól. Az állami beavatkozás megnyilvánulásaként, a gazdaság és a munkaerőpiaci igények figyelembe vételével, a fogyasztói társadalom befolyásolására irányul az egyes képzési területek preferálása, az olyan célzott állami szubvenciók, mint például a kiemelt felsőoktatási intézmény cím, amely úgy helyezi a fókuszba a minőségi szempontokat, hogy a kiemelt intézmények képesek legyenek megkülönböztetni és újrapozícionálni magukat a piacon.

Az állami erőforrások helytelen allokációja, az elmúlt több mint két évtizedben végbement átalakulás, a versenyképesség feltételeinek a biztosítása és a makrogazdaság stabilizációs igénye a közkiadások jelentős visszafogását eredményezték (Semjén, 2001). A Világbank (1995) jelentése közel két évtizeddel ezelőtt azt az álláspontot fogalmazta meg, hogy Magyarország jóléti rendszerének fenntartása felelmesíti a közkiadások nagy részét, a növekedéshez szükséges erőforrások felszabadításához elkerülhetetlen az oktatási rendszer átalakítása.

A felsőoktatási intézményrendszer átalakításának szükségességével rendszerint új értelmezést kapnak az állami szerepvállalás területei és mértéke, mellyel összefüggésben előtérbe kerül a felsőoktatási intézmények autonómiájának a kérdésköre is. Az autonómia eredeti görög jelentése alapján saját törvények szerint élést, öntörvényűséget, önállóságot, önszabályozáshoz való jogot jelent (Barakonyi, 2004). Az autonómiára nincs egységes definíció, értelmezését és megközelítését mindig az adott kor társadalmi, gazdasági és politikai berendezkedései és viszonyai határozzák meg, nem jelent teljes függetlenséget. Ennek megfelelően az autonómia kérdésköre csupán egy adott időszakra kerül szabályozásra (Kocsis, 2010). A külső környezeti tényezők változása esetén – mint például a finanszírozási rendszer új alapokra történő helyezése – az autonómia kérdésköre is újraszabályozásra kerül (Hamza, 2014).

A rendszerváltást követően született felsőoktatási törvények, az adott kor társadalmi, gazdasági és politikai környezetének függvényében az autonómia újraszabályozására tettek kísérletet. Ezek elsődlegesen az intézmények irányítására, gazdasági mozgásterére, igazgatására és mindezekkel összefüggésben a feladat- és hatáskörök megváltoztatására irányultak. Az 1993. évi LXXX. törvény az első önálló törvényi szabályozás, melynek alapját az alkotmányos emberi jogok, az európai egyetemek Magna Chartája, valamint a társadalmi és a nemzeti lét jobb feltételeinek megteremtése iránti igény alkotta. A 2005. évi CXXXIX. törvény fókuszába a Magyar Köztársaság Európai Unióhoz történő

nő csatlakozásával a magyar felsőoktatás az Európai Gazdasági Térség felsőoktatási rendszerének részeként a megváltozott körülményekhez történő alkalmazkodás, a társadalmi kohézió, a fenntartható fejlődés, a nemzetközi versenyképesség, a gazdasággal való együttműködés hatékonysága, a hallgatói esélyegyenlőség került. A 2011. évi CCIV. alapját a nemzet iránt érzett felelősség, az Alaptörvényben foglalt hitvallás, a nemzet lelki és szellemi megújulásának szükségessége, az egyetemi polgárrá váló fiatal nemzedékektől elvárt elhivatottság alkotta.

Az autonómia elemeinek az egyes szereplők közötti hangsúlyeltolódása során figyelembe kell venni azt, hogy az autonómia csupán eszköz és nem elérendő cél. A felsőoktatási intézmények esetében az állami szerepvállalás mértékének és területeinek fokmérője. Az autonómiának, azaz az önszabályozás jogának több eleme van, amelyek egységes, összefüggő rendszert alkotnak. A Nemzetközi Egyetemi Szövetség 1998-ban megjelent állásfoglalása szerint az intézményi autonómia a külső beavatkozásoktól való függetlenség azon szintje, amely szükséges ahhoz, hogy az egyetem a saját belső szervezeti működését önállóan szabályozhassa a pénzügyi források belső elosztása, a nem állami bevételek megszerzése, munkatársainak kiválasztása, az oktatás feltételeinek biztosítása és a kutatás szervezése terén.

Az Európai Egyetemi Szövetségének (EUA) véleménye szerint az autonómia önmagában nem cél, de elengedhetetlen feltétele a sikernek. Az EUA Lisszaboni Nyilatkozata (2007) az autonómia négy alapvető dimenzióját határozza meg. Az akadémiai autonómia körébe sorolja a kutatási területek körének, céljának és módszereinek megválasztását, a tanterv és az oktatási módszerek kialakítását és az ellátás mértékének meghatározását. A pénzügyi autonómia körébe tartozik a támogatások megszerzése és elosztása, a tandíjról való döntés joga, a tartalék felhalmozására és felhasználására való jogosultság. A szervezeti autonómia körébe sorolja az egyetemek szervezeti struktúrájának kialakítását és az alapszabályok felállítását, a döntéshozó szervek és személyek megválasztását (4. ábra) és a szerződéskötési jogosultságot. A személyi autonómia körébe sorolja a munkatársak felvételének, elbocsátásának, fizetésének és jutalmazásának jogosultságát. Az EUA Prágai Nyilatkozata (2009) tíz sikertényezőt nevezett meg az európai egyetemek számára az elkövetkezendő évtizedre, melyek egyikeként az autonómiát jelölték meg.

EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE

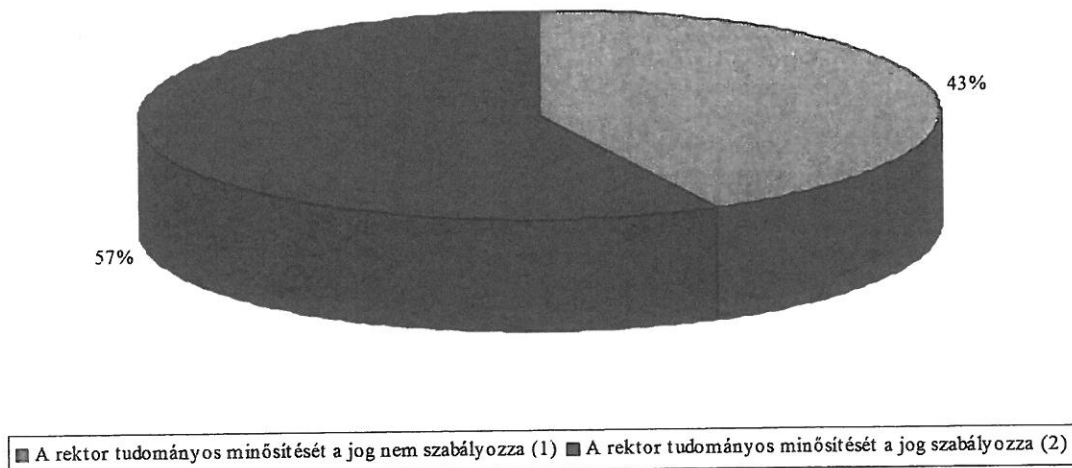
Ami az autonómia és a működési hatékonyság összefüggéseit illeti, mindenekelőtt abból kell kiindulni, hogy a felsőoktatás iránt megnövekedett kereslet erős versenyhelyzetet teremtett az ágazatban, mind hazai, mind pedig nemzetközi viszonylatban. A fokozatosan kiéleződő verseny arra készítette a komoly hírnévvel rendelkező egyetemeket, hogy a minőségi szempontokat a fókuszba helyezve pozícionálják magukat az egyre növekvő piacon. Az EUA az autonómiát a sikertényezők közé sorolja. A nemzetközi megközelítések párhuzamot vonnak az egyetemek forrásteremtési lehetőségei és az autonóm területek között. Az európai

és a hazai gondolkodásmód a felsőoktatás átalakítása vonatkozásában szintén párhuzamot von az irányítási és finanszírozási mechanizmusok és az autonómia között, mivel a megfelelően kialakított felsőoktatási rendszer meghatározó Európa és a tagállamok gazdasági jövője szempontjából, megerősíti a társadalmi és gazdasági teljesítmények alapját és a versenyképesség felteit.

A változásokra rendkívül érzékenyen reagáló felsőoktatási ágazat strukturális átalakítására irányuló igények, illetőleg az erőforrások allokációjának a gazdál-

kodásra és a működési hatékonyságra gyakorolt hatásai szoros összefüggést mutatnak az ágazat lehetséges autonóm területeivel és versenyképességével. A 2013. évi magyar konvergencia programban foglaltak szerint az új felsőoktatási törvény megalapozza az ágazat strukturális átalakítását, melynek fő célja a felsőoktatás versenyképességének javítása, a gazdaság és a munkaerőpiac igényeinek érvényesítése, a képzési szerkezet javítása és a képzésre fordított társadalmi költségek megtérülésének biztosítása (Magyarország Kormánya, 2013) (5–6. ábra).

4. ábra: A rektor kiválasztási kritériumai az EUA országokban

Forrás: Európai Egyetemek Szövetsége (2011) adatok alapján saját szerkesztés

Figure 4: Selection criteria for the executive head in EUA countries

Rectors' qualifications not stated in the law(1), Rectors' qualifications stated in the law(2), Source: own edition by EUA (2011) data

Az angolszász országokban az egyetemi autonómia kevésbé korlátozott állami szabályozókkal, mint a kontinentális országokban. Az angol felsőoktatási rendszer autonómiájának kiteljesedését nagymértékben elősegíti az, hogy az intézmények és az állam között olyan szervezeteket hoztak létre, amelyek köztes áttétet jelentenek az érintett felek között. Ezek a szervezetek egyfajta közvetítő szerepet töltenek be az állam és a felsőoktatás között, biztosítva az egyetemi autonómia sértetlenségét. Az angol felsőoktatás autonomikus karakterei jelentős mértékben elősegítik az egyetemek forrásképzési lehetőségeit is. Itt a felsőoktatás finanszírozását nem az állam, hanem regionális alapon szerveződő tanácsok látják el. A támogatások allokálása nemzetközi standardok alapján történik, melynek leghangsúlyosabb elemeit a kutatási potenciál és a regionális együttműködések értékelése képezik (Örsi, 2010).

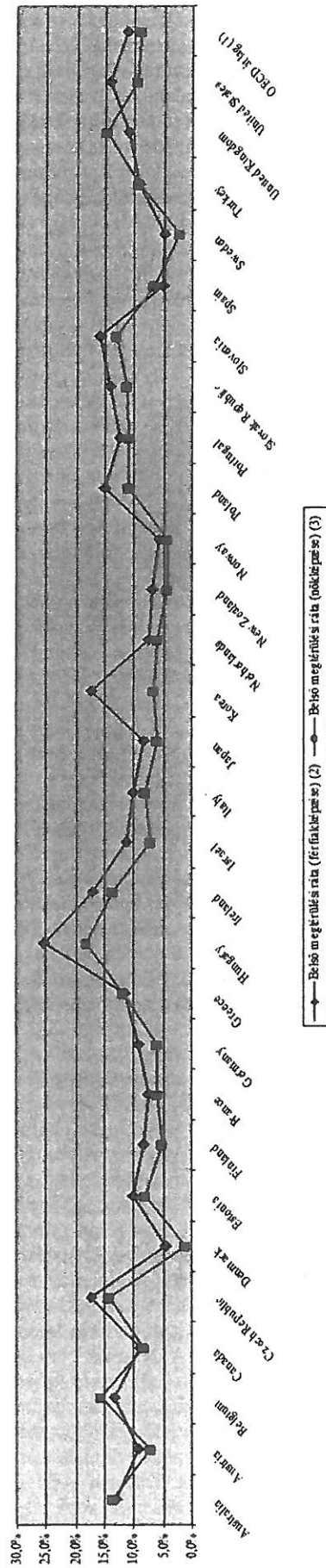
KÖVETKEZTETÉSEK

A társadalmi és gazdasági folyamatok változásának, a külső környezeti tényezők hatásainak meghatározó befolyása van a felsőoktatási ágazat autonómiájának adott időszakonként történő újradefiniálásában. A felsőoktatási intézményrendszer átalakításának szükségességével, a költségvetési korlátok felállításával az autonómia elemei újraértelmezésre kerülnek. A hazai és a nemzetközi megközelítések között szoros párhuzam mutatkozik az autonómia azon területeinek vonat-

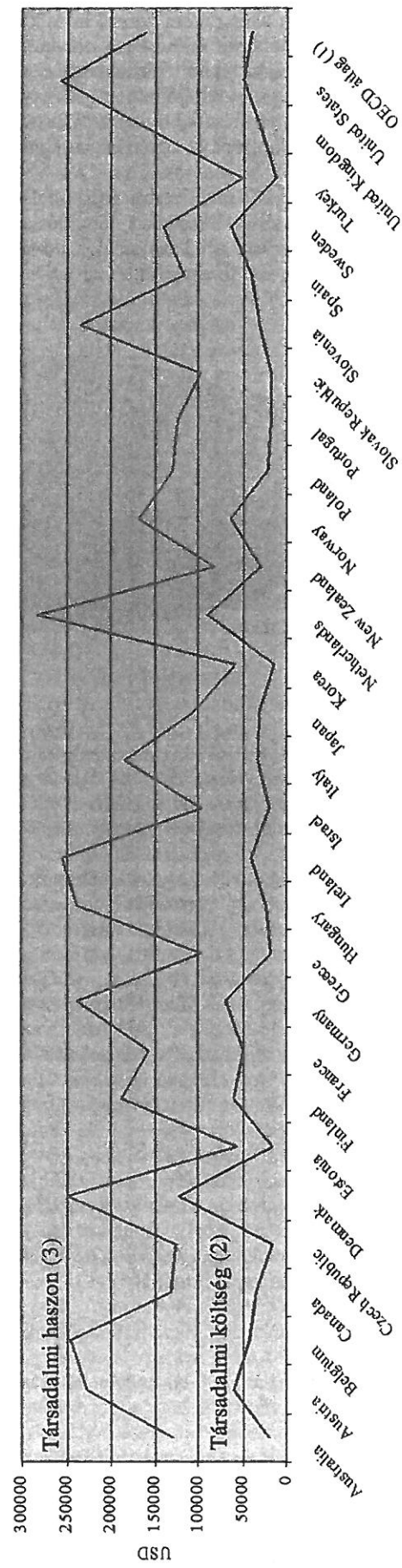
kozásában, amelyeket – a hatékonysági kritériumokat szem előtt tartva – az intézményekhez szükséges rendelni. Az autonómia elemeinek allokálását az elérendő célok eszközeinek tekintve, meghatározó mértékben befolyásolja az irányítást, a gazdálkodást, az alaptevékenység ellátásának minőségét, a szervezeti- és működési hatékonyságot, a regionális sajátosságok figyelembe vételét és a versenyképességet.

A kínálati oldalon az állam és intézményei részéről a versenyképesség célként fogalmazódik meg, azonban – részben a keresleti oldal nyomásának hatására – ennek értelmezését és feltételeinek biztosítását a kínálati oldal szereplői eltérő módon közelítik meg. A felsőoktatási intézmények részéről a versenyképesség a fogyasztói társadalom igényeihez és elvárásaihoz való rugalmas alkalmazkodást jelenti mind a képzési kínálat, mind pedig a képzési szintek tekintetében. A társadalom diplomásokkal szemben támasztott elvárásai ellentmondásosak ugyan, de mégis a társadalom és a piac értékítéletén múlik, hogy milyen kompetenciákat preferál. Az állam a fogyasztói társadalom befolyásolását – a gazdaság és a munkaerőpiac igényeit figyelembe véve – olyan célzott beavatkozások formájában kísérli meg, mint az egyes képzési területek preferálása, célzott állami szubvenciók (Kozma, 2004), amelyek a minőségi szempontokat helyezik a fókuszba annak érdekében, hogy az intézmények képesek legyenek megkülönböztetni és újrapozicionálni magukat a piacon.

5. ábra: Belső megtérülési ráta a felsőoktatásban (OECD országok, 2009)

6. ábra: A felsőoktatás társadalmi költsége és társadalmi haszna (OECD országok, 2009)

A felsőoktatás társadalmi funkciói a gazdasági környezet átalakulásával jelentős változásokon mentek keresztül az elmúlt több mint két évtizedben. Az ágazat sajátos piaci környezettel rendelkezik, annak minden érintett szereplője – keresleti és kínálati oldal egyaránt – önszabályozó módon működik. A fogyasztók oldaláról a kereslet sajátosan értelmezett társadalmi értékítélet formájában jelenik meg és gyakorol nyomást a felsőoktatási intézményekre. Az állam, mint megrendelője és finanszírozója az ágazatnak, direkt és indirekt szabályozókkal, célzott állami szubvenciókkal kívánja a keresletet a kínálatához igazítani. A piaci szereplők önszabályozási mechanizmusai egymástól függetlenül működnek, nem felelnek meg teljes mértékben az egyéni érdekeknek, a társadalmi szükségleteknek és a gazdaság igényeinek. A kínálati oldalnak kiemelt szerepe és feladata van még ezen területek közötti összhang megteremtésében.

A 2014. évi XXXVI. törvénnyel módosított nemzeti felsőoktatásról szóló törvény gyakorlatba történő adaptálása új kihívást jelent a fenntartó és az állami felsőoktatási intézmények számára. A módosítások szignifikánsan érintik az autonóm karakterek egyoldalú újradefiniálását és újraelosztását az érintett szereplők között. Az autonómia kérdésköre célként, és nem eszközként körvonalazódik. Egyelőre még nyitott kérdés, hogy a fenntartói jogkörnek – az aranyrészvényesi jogosítványokkal felruházott kancellári rendszeren keresztül történő – megerősítése, hogyan segíti elő az intézmények alaptevékenységének hatékonyabb ellátását, az ágazat versenyképességének javítását és a regionális szerepvállalásuk megerősítését. Az autonóm karakterek szerves egységet képeznek, szorosan összefüggést mutatnak, hatással vannak az intézmények forrásteremtési potenciáljára is. Kérdéses, hogy ezek regulációs eszközökkel történő szétválasztása elősegíti-e a hatékonyabb feladatellátást.

Az új szervezetiirányítási modell gyakorlatba történő adaptálásához szükséges a jogi szabályozási kör-

nyezet módosítása, a jogharmonizáció megteremtése. A törvénymódosítással párhuzamosan megfontolandó lenne az államháztartásról szóló törvény, az államháztartásról szóló törvény végrehajtásáról szóló kormányrendelet, az államháztartás számviteléről szóló kormányrendelet és a költségvetési szervek belső kontrollrendszeréről és belső ellenőrzéséről szóló kormányrendelet módosítása. A gazdálkodási jogosítványok és a működési folyamatok szétválasztása átgondolást igényelne. A szervezeti felépítésben, a működési folyamatokban lévő lehetséges strukturális problémák okainak következményei az intézmények gazdálkodásában jelentkeznek.

A gazdaság és a munkaerőpiac igényeihez igazodó képzési szerkezet kialakítása folyamatosan napirenden lévő problémakör. Ahhoz, hogy ezeknek az elvárásoknak a felsőoktatás meg tudjon felelni, meg kellene tudni határozni és hosszú távra prognosztizálni a gazdaság és a munkaerőpiac igényeit, továbbá a társadalmi és gazdasági folyamatok alakulását. Ennek során nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy a képzési szerkezet átalakítása időigényes folyamat, a képzési struktúra és az erőforrások elaprózódásához, töredezettséghez vezethet a gazdaság és a munkaerőpiac egyedi igényeinek megfelelően kibocsátott hallgatók képzése. Figyelembe véve az ágazat szabályozási környezetét, valamint a társadalmi és gazdasági folyamatok változásának felgyorsulását, a felsőoktatás struktúráját nem lehet olyan gyakorisággal és gyorsasággal átalakítani, mint ahogy arra a folyamatban lévő szándékok utalnak. Az állami szereplők közötti feladatmegosztás során az autonómia egyes elemeit aszerint javasolt allokálni, hogy az önszabályozás által biztosított eszközöket melyik érintett fél tudja hatékonyabban és előnyösebben érvényesíteni.

Az iskoláknak, amelyek széles tömegeket képeznek és fejlesztenek, önmaguk hatékonyságának tökéletesítése érdekében önkritikát kellene alkalmazniuk (Coombs, 1971).

IRODALOM

1993. évi LXXX törvény a felsőoktatásról: Magyar Közlöny. 1993/107. 5730–5735.
2005. évi CXXXIX törvény a felsőoktatásról: Magyar Közlöny. 2005/160. 9810–9886.
2011. évi CCIV törvény a nemzeti felsőoktatásról: Magyar Közlöny. 2011/165. 41181–41247.
2014. évi XXXVI. törvény egyes oktatási tárgyú törvények módosításáról: Magyar Közlöny. 2014/96. 11146–11163.
- Állami Számvevőszék (2009): Jelentés a felsőoktatási törvény végrehajtásának ellenőrzéséről.
- Barakonyi K. (2004): Rendszerváltás a felsőoktatásban. Akadémiai Kiadó. Budapest. 352.
- Coombs, P. H. (1971): Az oktatás világválsága. Tankönyvkiadó. Budapest. 270.
- European University Association (2011): University autonomy in Europe II. – the scorecard. EUA. Brussels.
- Hamza G. (2014): Az egyetemi autonómia reformjának kérdéséhez. Magyar Tudomány. 2: 130–139.
- Kocsis M. (2010): A felsőoktatási autonómia elmélete és gyakorlata Magyarországon. Doktori PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem. Pécs. 166.
- Kozma T. (2004): Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 38–73.
- KSH (2009): A szellemi és fizikai foglalkoztatottak éves adó- és járulékbefizetéseinek alakulása (2001–2008).
- KSH (2014): Egyetemek, főiskolák nappali képzésére jelentkezettek és felvettek (1990-).
- KSH (2014): Oktatás (1960-).
- Lukács P. (2002): Piaccá lett felsőoktatás, Élet és Irodalom. 6: 9–10.
- Magyarország Kormánya (2013): Magyarország konvergencia programja 2013–2016.
- OECD (2013): Education at a Glance – OECD indicators.
- Örsi G. (2010): Kutatóegyetemek az európai felsőoktatásban és az Egyesült Államokban. Budapest. 25–35.
- Semjén A. (2001): Az oktatás-gazdaságtan és oktatás-finanzírozás két évtizede Magyarországon. Educatio. 1: 67–79.

Debreceni Egyetem Agrártudományi Közlemények – Acta Agraria
Debreceniensis

Főszerkesztő – Editor-in-chief: Dr. Jávor András

Szerkesztőség – Editorial office: H-4032 Debrecen Böszörményi út 138.

Telefon, fax – Phone, fax: (36-52) 508-392, 508-460

Felelős kiadó – Executive publisher: Dr. Nagy János rektorhelyettes

HU-ISSN 1587-1282

AK-AAD-JAS Home Page: <http://www.agr.unideb.hu.hu/acta-agraria>

E-mail: editor-agraria@agr.unideb.hu